

Edebî Eleştiri Dergisi

(Journal of Literary Criticism)

ISSN: 2602-4616

Cilt III, Sayı II, Ekim 2019

YÜKLENME TARİHİ: 27.08.2019 KABUL TARİHİ: 20.10.2019 YAYIN TARİHİ: 24.10.2019

Künye: Çelenlioğlu, Asiye (2019). Alâ El-Asvânî'nin Sahte Cumhuriyet Adlı Romanında Mısır Baharı Anatomisi, c. 3/2, s.168-186 DOI: 10.31465/ceder.611785

Dr. Asiye ÇELENLİOĞLU

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Arapça Öğretmenliği Bölümü

acelenlioglu@fsm.edu.tr

ORCID ID:0000-0003-3197-592X

ALÂ EL-ASVÂNÎ'NİN SAHTE
CUMHURİYET ADLI
ROMANINDA MISIR BAHARI
ANATOMİSİ

AN ANATOMY OF EGYOT
SPRING IN ASWANİ'S NOVEL:
PSEUDO REPUBLIC

ÖZ

Batı merkez alınarak yapılan konumlandırmada Orta Doğu olarak ifade edilen bölge ülkelerinden Mısır'ın, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra şekillenen siyasî tarihinde dinî ve ekonomik parametreler önemli etken olmuştur. Söz konusu coğrafyada otoriter rejimlere yönelik halk hareketinin neden uzun süre gerçekleşmediği sorusuna cevap, şimdiye kadar halkların karakteristik özelliklerinde aranmışken '2011 Mısır Baharı' bu soruya doğru cevabın hem iç hem dış faktörlerde aranması gerektiğini göstermiştir. Bu anlamda Orta Doğu ülkeleri için kullanılan 'rantiye devlet modeli' bölgede otoriter rejimlerin gücünü artırdığı gibi, dış güçlerin menfaatleri doğrultusunda iktidara yönelik desteği halkın gücünü kırmada büyük etken olmuştur. Edebiyat sosyolojisi adı altında yapılan çalışmalarda, ilişkiler ve değerler ağı içinde gözlemlendiği insanlardan seçtiği başat tiplerle dönemin başat sorunlarını ele alan romanın toplumsal gerçekliği kavramadaki rolü dile getirilmektedir. Alâ el-Asvânî'nin *Sahte Cumhuriyet* adlı romanının "sosyolojik eleştiri" zemininde okumaya tabi tutulduğu bu çalışmada, tarih sayfalarına rakamsal ifadelerle yansıyan Mısır Baharı'nın iktidar ve toplum alanında duygusal arka cephesine şahit olan okuyucu, direnişte ölen ve öldüren, direnişe katılan ve uzak duran tüm bireylerin ruhsal ve düşünsel dünyasında yolculuğa çıkma fırsatı bulacaktır. Tarihi gerçeklikle uyum içindeki romanın Mısır toplum yapısının dinamiklerine işaretle devrimi karakterize etmeye hevesli sosyologlara esin kaynağı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Arap Baharı, Roman, Toplum

ABSTRACT

The religious and economic parameters have been an important factor in the political history of Egypt, which was defined as the Middle East, after the collapse of the Ottoman Empire. The answer to the question of why the popular movement for the authoritarian regimes did not take place for a long time in the aforementioned geography has been sought in the characteristics of the peoples so far, while the Egyptian Spring in 2011 showed that the right answer to this question should be sought in both internal and external factors. In this sense, the "rent-seeking model" used for Middle Eastern countries increased the power of authoritarian regimes in the region and the support of the power towards the power in the interests of the foreign powers has been a great factor in breaking the power of the people. In the studies which are under the name of sociology of literature, the role of the novel in understanding social reality is discussed with the dominant types of relationships and values, and the dominant types of the period. Aswany's novel So-called Republic, which will be examined in this article, is quite clear about the Egyptian Spring's emotional and political background in power and society. This study aims to give the reader the opportunity to listen to the revolution in his local voice, the content of the novel about the state-society relationship will provide data to the social scientists. The flow of novels in harmony with historical reality is also a source of inspiration for sociologists eager to generalize the character of the revolutions that point to the dynamics of Egyptian society.

Keywords: Egypt, Arabian Spring, Novel, Society

GİRİŞ

Mısır'ın, Napolyon'un istilasıyla (1798) başlayan Batı ile teması¹, Mehmet Ali Paşa'nın orduyu güçlendirme amacıyla, eğitim alanındaki girişimleriyle devam etmiş, ondan sonra gelen valilerin tutumuna göre güçlenip zayıflayan bu süreç beraberinde getirdiği kültürel hareketlilikle edebiyatın romantizm ve realizm gölgesinde şekillenmesine neden olmuştur.²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1948'deki Filistin probleminden, 1952 Devrimi, Fransızlara karşı Cezayir Ayaklanması, Tunus Savaşı ve 1956'da İsrail Savaşı'na kadar Arap dünyasında yaşanan gelişmeler edebiyatı, realizm tesirinde bırakırken, ülkenin 1952'de yerel yöneticilerine kavuştuğu tarihe kadar bağımsızlık mücadelesini konu edinen romanların bu tarihten sonra müstebit yöneticilerin

baskısı altında yaşanan fakirlik, işsizlik, yolsuzluk gibi toplumsal sorunları ele aldığı görülür.³

Romanlarında toplumsal sorunları gündem eden yazarlardan, asıl mesleği dış hekimi olan Alâ el-Asvânî'nin⁴ bu tavrında, kendisi de bir edebiyatçı olan babasının

¹ Mehmet Yalar, (2009). *Arap Edebiyatına Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, s. 44.

² Mısır edebiyatında romanın etkisinde kaldığı akımlar ve romanların genel konuları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Roger Allen, (1982). *The Arabic Novel a Historical and Critical Introduction*, New York: Syracuse University Press, s. 46-52.

³ Şefî es-Seyyid, (1967). *İtticahâtu'r-Rivâyeti'l-Arabîyye fî Mısır Münzû'l-Harbi'l-Âlemi es-Sanî*, Kahire: Dâru'ş-Şurûk, s. 18.

⁴ Alâ el-Asvânî 26 Mayıs 1957 yılında Kahire'de eğitimli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Edebiyatçı olan babası Abbas el-Asvânî, klâsik Arap edebiyatında kısa hikâye yerini tutan "makame" tarzı eserleriyle tanınmış, *Yüksek Duvarlar* adlı romanıyla devlet ödülü almıştır. Asvânî, kendisini yazı yazmaya teşvik eden babasını ilk öğretmeni olarak kabul eder. Onun büyük kütüphanesinden istifade etme imkânına sahip olduğu gibi arkadaşları olan İhsân Abdulkuddûs, Abdurrahmân eş-Şarkâvî, Hasan Fuad gibi Mısır fikir ve edebiyatında önemli yer tutan şahsiyetlerin meclisinde bulunmuş, bu da fikir hayatının şekillenmesinde etkili olmuştur. Temel eğitimi Kahire'de Fransız Lisesi'nde tamamlayan Asvânî 1980 yılında Kahire Üniversitesi Dış Hekimliği bölümünden mezun olur. 1985 yılında Chicago Illinois Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimini tamamlar. Bu üniversitede ilmî araştırma ve ilmî düşünce tekniklerini öğrenmesi Asvânî'ye göre bu hayatının dönüm noktası olmuştur. Madrid'de İspanyol edebiyatı okuyan yazar Fransızca ve İngilizce'nin yanı sıra İspanyolca'ya da hâkim olur. Edebî hayatına hobi olarak sürdüren yazar geçimini dış hekimliğinden kazanmaktadır. Muhtelif gazete ve dergide edebiyat alanındaki yazıların yanı sıra haftalık ve aylık siyasî makaleleriyle Mısır devriminde etkili olmuştur. Makaleleri *New York Times*, *Independent* gibi yabancı dergi ve gazetelerde de tercüme edilerek yayınlandığı gibi *La Republica*, *Finançal Times* ve *Univatir* gibi gazeteler makalelerinin yayınlanması için kendisiyle anlaşmıştır. 1998 yılından beri seçkin edebî ürünlerin konuşulduğu Mısır'ın toplumsal, siyasî ve kültürel sorunların tartışıldığı konferanslar düzenlenmektedir. Muhtelif yaşlarda farklı siyasî görüşlerin okuyucularıyla buluşma noktası olan bu konferanslar Mısır devrimine sağladığı katkı yanında yetenekli şahsiyetlerin keşfedilmesinde de etkili olmuştur. Yurtiçi ve yurtdışında defalarca ödüle layık görülen Asvânî 2011 yılında Foreign Policy adlı Amerikan dergisi tarafından belirlenen 100 dünya düşünürü listesinde ilk sırada yer almıştır. Danimarka, Fransa ve İtalya gibi pek çok Batı ülkesinde çok satanlar listesinde yer alan yazarın bütün edebî ürünleri şunlardır: *Evraku İsâm Abdulâti (Roman, 1990)*, *Ellezi İkterabe ve Reâ (Hikaye Derlemesi, 1990)*, *Cemiyetun Müntazirî ez-Zaîm (Hikaye Derlemesi, 1998)*, *İmaretu Yakupyan (Roman, 2002)*, *Niyranu Sadîykatın (Roman ve Hikaye Derlemesi, 2004-2008)*, *Şikago (Roman, 2007)*, *Hel Nestehkku ed-Demokratiyye (Makaleleri, 2010)*, *Lizmaza Lâ Yesûru el-Mısriyyûn (Makaleleri, 2010)*, *Mısır Ala Dekketi'l-İhtiyâtü (Makaleleri, 2011)*, *On the State of Egypt (Makaleleri)*, *Hel Ehtaet es-Sevretü'l-Mısriyyeti (Makaleleri, 2012)*, *Nadî s-Seyyarati (Roman, 2013)*, *Keyfe Nasnau ed-Diktator (Araştırma, 2014)*, *İstibdat ve et-Tatarrufü'd-Dinî (Araştırma, 2014)*, *ed-Demokratiyye*

ve onun meclisinde tanıştığı İhsân Abdulkuddûs ve Şarkâvî gibi, dönemin fikir ve edebiyat öncülerinin tesiri olduğu akla gelmektedir. Zira takip ettiği çizgi, Mısır edebiyatında toplum gerçeklerinden ilham alarak yazan, duygu ve düşüncenin harmanında tarihî olayları müşahhas hâle getirip sahneleyen bu edebiyatçılarla aynıdır.

Yazarın henüz Türkçe'ye çevrilmemiş *Sahte Cumhuriyet* adlı romanını sosyolojik eleştiri zemininde değerlendiren bu çalışma Çağdaş Mısır Romanı'nın ana sorunsalına işaret etmenin yanında Mısır Baharı'nın anatomisine dair içeriğiyle de sosyoloji alanında çalışanlara veri sağlamayı hedeflemektedir.

Sosyolojik Eleştiri Nedir?

“Sosyolojik eleştiri edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder.”⁵ Bir edebî eseri toplumsal zeminden hareketle anlamaya çalışırken, ait olduğu ırk ve yazıldığı dönemle ilgili romanın içerdiği malumatı disiplinler arası kullanıma sunar.

Edebiyatın toplum içinde doğduğu, toplumun ifadesi olduğu ilkesinden hareketle, eseri nedenleri etrafında değerlendiren sosyolojik eleştirinin başlangıcını çoğu eleştirmen, Vico'nun *La Scienza Nuova (Yeni Bilim, 1725)* adlı eserine dayandırır. Vico bu eserin bir bölümünde Homeros'u sosyolojik ve psikolojik açıdan yorumlamaya çalışmıştır.⁶

Kuramın fikri dizininde yer alan Stael (1766-1817), edebî eserin ait olduğu toplumun örf ve geleneği, düşünce yapısı ve tarihinden ayrı düşünülemeyeceği esasıyla kaleme aldığı *Sosyal Kurumlarla Münasebetleri Bakımından Edebiyat* adlı eserinde sistematik bir inceleme çerçevesi içinde edebiyat ve cemiyet kavramını birleştirir.⁷

Aynı fikri dizine sahip Hippolyte Taine'ye (1828-1893) göre her ulusun kendine özgü belirleyici vasıflarını ifade eden soy (ırk) yanında ulusun tabii olduğu şartlarla, içinde yaşadığı tarihsel süreç edebiyatın belirleyici unsurlarıdır.⁸

Bir edebî eseri toplumsal zemini çerçevesinde anlama amacı güden sosyolojik eleştiriye tersten okumayla, toplumu ürettiği edebî eserler yoluyla anlama hedefi gütmeye, edebiyat ve sosyolojinin iç içe geçmiş disiplinler olduğunu pekiştirmektedir. Nitekim, Kemal Karpat'a göre “Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam kaynağı şüphesiz ki edebiyat olacaktır.”⁹

Buradan hareketle 25 Ocak 2011 tarihinde Tahrir Meydanı'nda başlayıp kitlesel bir harekete dönüşen halk ayaklanmasını toplum, devlet ve güvenlik güçleri ekseninde yorumlayan Asvânî'nin *Sahte Cumhuriyet (Cumhûriyye Keenne)* adlı romanı, Mısır Baharı'nın dinamiklerini anlama ve yorumlama konusunda büyük

Hiye'l-Hallu (Araştırma, 2015), Men Yecreu ala'l-Kelam (Araştırma, 2016), Cumhûriyye Kenne (Roman, 2018).

⁵ Berna Moran, (2016). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 83.

⁶ Aynı eser, s. 83.

⁷ Robert Escarpit, (1993). *Edebiyat Sosyolojisi*, Çev. Ali Türkay, İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 8.

⁸ Aynı eser, s. 9.

⁹ Kemal Karpat, (1962). *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, İstanbul: Varlık Yayınları, s. 10.

öneme sahiptir. Hareketin nedenleri ve sonuçları hakkında yapılacak ön değerlendirme çalışmanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Devrimin Siyasî Arkaplanı

Mısır tarihine dikkatle bakıldığında, 2011 yılındaki halk ayaklanmasına kadar, sürecin kilometre taşlarını oluşturan ve büyük bir katılımı gerçekleştiren 1919, 1936 ve 1952 yılı grev ve direniş hareketleri gözden kaçmayacaktır. Siyasi idarenin şiddet yanlısı tutum ve yaptırımlarına rağmen Mısır'ın özgürlük adına bedel ödemeye hazır olduğunu, sokaktaki tavrında görmek mümkündür. Özellikle 1930'lu yıllar Mısır tarihinde öğrenci yılları olarak bilinir.¹⁰ Buna rağmen vesayetten kurtulamayan halkın başarısızlığının nedenlerini, ülkenin ekonomik ve jeopolitik şartlarının iç ve dış siyaseti şekillendirmesinde aramak gerekecektir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Mısır siyasi tarihinin şekillenmesinde, dinî ve ekonomik parametreler önemli etken olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci durumunda olan bazı Arap ülkeleri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sıcak savaşın yerini soğuk savaşın almasıyla, dünya tarihinde büyük bir güç olarak ortaya çıkan Amerika ve Rusya'nın politik çıkarlarına uygun olarak, görünüşte bağımsız, gerçekte söz konusu ülkelerde mevcut rejimleri destekleme ya da yıpratma yoluyla kontrol altında tutulmuştur.¹¹

Büyük güçlerin Orta Doğu'ya dair izlediği politikalar, bu bölge ülkelerinde siyasi hareketliliği, başka bir deyişle rejimlerin devamlılığını ya da darbe ile son verilmesini açıklayan tek neden değildir. Devlet gelirlerinin yarısından fazlasını petrol ihracatından ya da Ürdün, Suriye, Mısır örneğinde olduğu gibi petrol dışı rantiyelerden (petrol boru hattı ve Süveyş Kanalı geçiş ücretleri) elde eden Orta Doğu ülkeleri için kullanılan rantiyeler devlet modeli, bu bölgede otoriter rejimlerin gücünü açıklamada neden olarak gösterilir.¹²

1936 yılında geniş bir siyasi yelpazede gerçekleşen halk hareketine¹³ benzer şekilde, 2011 yılında Tahrir Meydanı'nda toplanan halk, Mübarek yönetiminin otuz yıl devam eden otoriter rejimine karşı onur ve hürriyet sembelleriyle tekrar

¹⁰ Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, (2010). *Mısır Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 96.

¹¹ Soğuk Savaş ortamında, stratejik çıkarları tehlikeye gireceği endişesiyle SSCB'yi bu bölgede istemeyen ABD'nin Orta Doğu politikası üç temele dayanmıştır. Sovyet nüfuzunun yayılmasının engellenmesi, enerji rezervlerine ulaşımın ve naklinin garanti altına alınması, son olarak da 1948'de kurulan İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıdır. Bkz. Muhittin Ataman, (2006). "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yıllığı*, Ed. Kemal İnâat ve Muhittin Ataman, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 402-403.

¹² Daha fazla bilgi için bkz. Erdem Demirtaş, (2017). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 57-63. Dış nedenler arasında Filistin meselesi önemli bir unsurdur. Nasır döneminde Filistin kurtuluşu üzerine sergilenen dış politika, Sedat ve Mübarek döneminde İsrail'le aynı paralelde ilerleyecek şekilde değişime uğramıştır. İktidara gelen Müslüman Kardeşler'in, Filistin'in özgürlüğünü yeniden dış politikada gündem edeceği endişesi ve Mursi'nin Tahran'la daha yakın ilişkiler kurulması gerektiği söylemi, ABD'nin dış politikası ile çelişmiş, Mısır'daki ordu bağlantılarını Mursi yönetimine karşı harekete geçirdiği ileri sürülmüştür. (https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1) (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019)

¹³ Sıdkı Paşa hükümetinin ilga ettiği 1923 anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi için Nesim Paşa hükümetine karşı halkın büyük bir katılımı gerçekleştirdiği demokrasi hareketi.

ayaklanmış, direnişi Ulusal Değişim Derneği, Kefâye Hareketi, 6 Nisan Hareketi üyeleri, Ultra olarak adlandırılan futbol taraftarları desteklemiştir.¹⁴

Muhafiflerin baskıları sonucunda Mübarek görevden istifa etmek zorunda kalırken yerine Ahmet Şefik atanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Müslüman Kardeşler'in aday olan Mursi %52 oy alarak iktidara gelmiş, ancak uygulamaya koyduğu politikalar¹⁵ ülke içinde ve dışında huzursuzluğa neden olduğu için, yeni bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.¹⁶

Söz konusu romanda tarih sayfalarına rakamsal ve bilimsel ifadelerle yansıyan gösterilerin iktidar ve toplum alanında duygusal arka cephesini görmek, okuyucuya, direnişte ölen ve öldüren, direnişe katılan ve uzak duran tüm bireylerin ruhsal ve düşünsel dünyasında yolculuğa çıkma fırsatı verirken, devlet-toplum ikilemindeki ilişkiler yumağı sosyoloji alanında çalışanlara çeşitli veriler sunmaktadır.

Sahte Cumhuriyet (Cumhûriyye Keenne جمهورية كآن)

Roman, yazarın 2014 Mart ayında el-Mısırî el-Yevm gazetesinde yayımlanan "Sahte Cumhuriyet Düşüyor" adlı makalesiyle aynı temayı taşır. Roman kahramanları makalenin de ana fikrini oluşturan "uzun yıllar diktatörlükle yönetilen ülkede, devrim sonrası cumhuriyet görüntüsünde istibdatın devam ettiği" yönündeki düşüncüyü teyit edecek şekilde karakterize edilmiştir. İçeriğindeki müstehcen ifadeler nedeniyle Mısır'da satışı yasaklanan, edebî mahfillerde bu içerik sebebiyle eleştirilen romanın, aslında, devrimden darbeye uzanan çizgiyi gerçek hikâyelerle

¹⁴ Müslüman Kardeşler örgütü mensupları bireysel olarak devrime destek vermiş olsa da bir bayrak yahut flama altında katıldığını ilan etmemiştir. Bkz. Emine Güvenilir Çelik, (2016). "Küresel ve Belgesel Sistemde Devlet ve Devlet dışı Aktörler", *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Bildiri Kitapçığı*, s. 28-29. Bazı çevreler örgütün bu tutumunu, hareketin bir İslam devrimi olarak lanse edilmesini bertaraf etmek şeklinde değerlendirirken romanda, "fitneden kaçınmak" bahanesiyle asker ile anlaşarak yapılacak seçimlerde sandalye sahibi olmak şeklinde yorumlamıştır.

¹⁵ 22 Kasım 2012'de yayımlanan kararınameye göre yeni anayasa kabul edilinceye ve yeni parlamento oluşturulana kadar Mursi'nin aldığı kararlar yüksek mahkeme dâhil hiçbir organ tarafından reddedilemeyecek olması Mısır halkı için eskiye dönüş olarak kabul edilmiştir. Hükümeti kurma yetkisi verilen Hişam Kandil'in ihvan yanlılarına öncelik tanırken ihvandan olmayanları dışlaması, seçim kampanyaları sırasında vad edilen "kapsayıcı yönetim" sözünü tutmadığı iddialarını güçlendirmiştir. Bu hoşnutsuzlukların sonucunda Kefaye Ulusal Kurtuluş Cephesi ve 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin başını çektiği muhalif grup, cumhurbaşkanını istifaya zorlamak amacıyla 30 Haziran 2013 tarihinde sokaklara inme kararı almıştır. (https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1) (Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019).

¹⁶ General Sisi tarafından gerçekleştirilen darbenin pek çok nedeni bulunmaktadır. Mısır ordusu 1952'de yaşanan Hür Subaylar Darbesi sonunda, ülkede iç siyaseti yönlendirme ve kontrol etme misyonu yüklenmiş, siyasi ve ekonomik çıkarlarını engellemeye yönelik girişimleri ülke çıkarlarını tehdit olarak lanse etmiştir. Zira, 1952 Darbesi sonrasında ülke ekonomisinde imtiyazlar elde eden ordu, Enver Sedat'ın liberalleşme hareketinden etkilenmeyip tam tersine güçlenerek holdinge dönüşmüştür. Ordunun zamanla dünya Pazar ekonomisiyle çelişmesi, Mübarek'in serbest Pazar ekonomisini benimsemesine neden olmuş, çıkarlarının tehlikeye gireceğini düşünen ordu 2011 olaylarında Mübarek'i korumak yerine sessiz kalmayı tercih etmiştir. Mursi'ye karşı darbe tertibinin saiklerinden biri de aynı nedene dönük olarak Süveyş Kanalı koridorunun geliştirilmesi projesini Mursi'nin, ordunun ekonomik yapısından bağımsız yürütmek istemesidir. Edip Asaf Bekaroğlu, Veysel Kurt, (2015). "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi" *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), s. 1-36.

tasvir ettiği; dinî, milli ve örfî değerlerin doğru bir zemine oturtulması gayesi güttüğü için yasaklandığı akla gelmektedir

Mısır'ın yüzyıllardır süren özgürlük mücadelesinde önemli bir yapı taşı olan halkın sokaktaki duruşu, iktidarın tutumuna karşı Tahrir meydanında bir kez daha sahnelenirken, bu süreç Asvânî'nin romanında hikâyeleşerek, okuyucuya devrimi yerel ağızlardan dinleme fırsatı verir. Roman kahramanları Mısır toplumunun siyasi ve dinî eksenli toplum yapılanmasında sivil halkı da ihmal etmeyecek şekilde karakterize edilmiş tiplerinden oluşur. Bunlar; Millî Güvenlik Teşkilatı mensupları, siyasi parti üyeleri, gençlik hareketi oluşumları, dinî gruplar, sosyal medya, değişik meslek gruplarından toplumun devrime karşı duruşunu temsil eden tiplerdir.

Mübarek'in istifasından sonra yönetimi devralan askeri idare, demokratik süreci baltalayan tavrı yanında, -hemen hemen bütün realist romanların eleştiri konusu olan- halkı işkence ile pasifize etmesi romanda genelkurmay başkanı tiplmesiyle eleştirilirken, dinî ritüelleri harfiyyen yerine getiren bu karakterin adaletsiz tutumuna dikkat çekilir.

Romanda, Mısır'ın siyasi evriminde partilerin yanı sıra etkin bir güç olan, halkın sokaktaki duruşunu belirleyip tarihî akışa yön veren gençlik hareketi ve dinî oluşumlardan, Ulusal Değişim Derneği, Kefâye Hareketi, Ulusal Kurtuluş Cemiyeti, 20 Nisan Hareketi, Ultralar yanında komünist grupların da adı geçmektedir. Devrimin planlanıp uygulanmasında baş aktör olan bu grupların süreci yönetmek için bir araya geldikleri toplantılarda, düşünsel farkları bir yana bırakıp, Mısır'ın özgürlüğüne odaklandıkları görülür. Toplantılara Eşref Veysâ adında Kıpti bir oyuncunun ev sahipliği yapması, halkın mozağini oluşturan tüm unsurlar devrime destek verirken Müslüman-Kıpti çatışmasının suni gündem yaratmak için oluşturulduğu düşüncesine işaret etmek içindir.

21. yüzyılda medyanın dördüncü kuvvet olarak ortaya çıkması, bundan önce toplum gerçeklerinden esinlenerek yazan realist yazarların romanında görmediğimiz bir eleştiri unsurunun romanda yer almasına neden olmuştur. Medyanın kamuoyu oluşturma ve iktidarın politikalarını destekleme gücüne işaretlerle, devrimin başarıya ulaşmaması için askeri idarenin gözetiminde gerçekleşen yayınların eleştirildiği romanda, "Nûrhân" tiplmesi eleştirinin hedefini oluşturur.

Mısır sosyal hayatında önemli bir sorun olan fakirlik, yönetici güçler tarafından halk desteğinin kuvvetlenip gevşemesinde belirleyici bir unsur olarak kullanılmış, devrime destek veren halkın işten çıkarılması, özgürlüğünü geçimine kurban etmesine neden olmuştur.

Yazar, amaç edindiği sorgulayıcı tutumunu destekleyecek şekilde oluşturduğu sahnelerde yorumu okuyucuya bırakarak, dinî ve ahlâkî çelişiklere dikkat çekmekle yetinir. Karakterlerin zaman içinde birbirleriyle kesişen hikâyeleri romanı bütünleştirirken, bireysel vakıalar romanı zenginleştirir.

Romanda olay akışı tarihî gerçeklikle uyumlu olduğu gibi¹⁷ Mübarek'in istifasından sonra demokratik süreci hızlandırma amacıyla yapılan mitinglerle,

¹⁷ 6 Haziran 2010 tarihinde Hâlid Saîd isimli gencin, polisin uyuşturucu tüccarlarıyla birlikte çalıştıklarını belgeleyen video görüntüsünü internete paylaşması üzerine tutuklanarak işkence altında

hükümet tarafından suni olarak oluşturulduğu düşünülen Müslüman- Kıpti sürtüşmesine de yer verilmiştir. Roman, askeri yönetimin baskıcı ve şiddet yanlısı tutumu ve halkın zaman içinde kaybolan desteği karşısında devrim kahramanlarının umitsizlikleriyle son bulur.

Roman Karakterleri ve Romanın İçeriği

Devrimi gerçekleştirenler ve iktidar cephesinde yaşananlar ekseninde kurgulanan romanda askeri oluşum genelkurmay başkanı “*Ahmet Ulvânî*” tiplmesiyle temsil edilir. Genelkurmayın eşi sosyal alanda faal bir şahsiyettir. Ailenin, biri hâkim diğeri subay olan iki erkek çocukla tıp fakültesinde öğrenim gören “*Dâniye*” isimli bir kızı vardır. Dâniye'nin Mısır gündemine ilişkin sağ duyulu tavırları, Ulvânî karakterinin belirginleşmesinde etkili olur. Roman akışında adı sıklıkla geçen diğerkarakterler aşağıdaki gibidir:

Dâniye'nin tıp fakültesinden arkadaşı ve Ulusal Değişim Derneği üyesi “*Hâlid*”

Kefâye Hareketi üyesi “*Mâzin ve Esma*”

Çimento fabrikası müdürü “*İsâm Şa'lan*”

Kıpti yazar ve oyuncu “*Eşref Veysâ*” eşi “*Macide*”

Hizmetçi kadın “*İkram*”

İş adamı “*Hacı Muhammed Şinvânî*”

Yapımcı ve sunucu “*Nûrhân*”

Dinî lider “*Şeyh Şamil*”

Yazar Millî Güvenlik Teşkilatı Genelkurmay Başkanı Ahmet Ulvânî'nin günlük rutinini betimlediği cümlelerle başladığı romanında, dindar bir karakter olarak tanıttığı kahramanın, devletin güvenliğini tehdit eden unsurlarla mücadele

öldürülmesi üzerine ülke genelinde başlayan protesto gösterileri 6 ay boyunca devam etmiştir. Binlerce genç “Hepimiz Hâlid Saîd'iz” facebook sayfasından organize olarak işkenceyi kınamak ve olağanüstü hâl kanununun iptalini talep etmek için 25 Ocak Polis Güçlerini Anma Günü'nde çok sayıda Mısırlı sokaklara döküldü ve bugün öfke günü ilan edildi. On binlerce Mısırlının icabet ettiği gösterilerde güvenlik kuvvetleri güç kullanarak karşılık verdi. Tahrir Meydanı başta olmak üzere gösteriler ülkenin genelinde rejime karşı zafer kazanıncaya kadar devam etti. 11 Şubat 2011 tarihinde Hüsnü Mübarek istifasını vererek yetkilerini Mısır'ın Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne bıraktığını duyurdu. Yüksek Askeri Konsey, meclisi feshetti ve anayasayı askıya aldı. Konsey 6 ay içinde gerçekleştirilecek genel seçimlere kadar iktidarda olacaklarını açıkladı. Protestocular geçici yönetimin üzerindeki baskıyı arttırmak için yeniden Tahrir Meydanı'nda bir araya geldi. Anayasa değişikliklerine yönelik referandum 77,27'lik oyla kabul edildi. On binlerce gösterici iktidardaki Yüksek Askeri Konsey'den, Mübarek rejiminin kalıntılarını yok etme konusunda elini çabuk tutması talebiyle sokaklara döküldü. “İkinci Tahrir Devrimi” diye adlandırılan protesto için bir araya gelenler askeri yönetimden demokratikleşme adımlarını hızlandırması talebinden bulundu. (www.ajjazeera.com.tr/haber/kronoloji-mısırdadevrimdendarbeye) (Erişim tarihi: 10 Mart 2019). Bu sırada suni olarak oluşturulan Müslüman-Hıristiyan çatışmasıyla halk provoke edildi. Selefi mezhebine bağlı yüzlerce Müslümanın, Kahire'nin kalabalık semtlerinden İmbaba'daki Kıpti Aziz Mena Kilisesi önünde toplandıkları şeklindeki haberlere rağmen bir görgü tanığı şiddet olaylarını bir grup serserinin başlattığını savundu. Oysa Tahrir Meydanı'nda 18 gün boyunca süren protesto gösterileri sırasında her iki dinin temsilcileri birlikte hareket etmişti. (www.bbc.com/turkçe/haberler/2011/05/110508_eqypt) (Erişim tarihi: 10 Mart 2019).

adına dinî ve insanî değerleri yok sayan işkence sahnesiyle okuyucuyu şaşırtırken, ironi dolu satırlarda sorgulamaya kapı aralar:

“Ahmet Ulvânî, ülkemizde pek çok yüksek rütbeli kişinin aksine, kendisine “Sayın Genelkurmay” ya da “Paşa” diye hitap edilmesi yerine, dinî bir unvan olan “Hacı” nidasıyla seslenilmesini tercih eder. Sabah namazından eve döner dönmez, her zaman yaptığı gibi Kur’an okumak için, evin geniş salonundaki yumuşak kanepeye oturur. Muavezeteyn sureleriyle birlikte birkaç kısa sureden sonra Peygamberin, “Kim evinde okursa üç gün şeytan girmez.” buyurduğu Bakara suresinden birkaç ayet okur. Tespih çekerek Allah’tan af diledikten sonra ikinci kata çıkarak, sıcak bir duş alıp bornozunu giyer ve kendisine kahvaltı hazırlar.”¹⁸

57 yaşındaki Genelkurmay Başkanı; namaz, Kur’an tilaveti, kahvaltı, eşiyile birliktelik şeklindeki sabah alışkanlıklarını yerine getirdikten sonra işinin yolunu tutar:

“Ulvânî, villanın kapısında görünür görünmez, askerî korumalar hizaya geçip ona selam verirken, içlerinden biri aceleyle Mercedes marka siyah arabasının kapısını açar. Beyefendileri arka koltuğa oturunca, araba, güvenlik amaçlı iki araç ve silahlı subayların kullandığı dört motosiklet eşliğinde yola koyulur. Evle Genelkurmay Merkez Binası’nın arası yarım saatlik bir mesafeyken, güvenliğin muhtemel bir saldırıya karşı her gün yeni bir güzergâh belirlemesi nedeniyle bu süre daha da uzar.”¹⁹

Yolda raporları gözden geçirip telefonla talimat yağdıran Ulvânî, merkezde askerî karşılamayla arabadan inerken, öfkeli bir ifadeyle: “Adam konuştu mu?” diye sorar. Olumsuz cevap alınca üçüncü kattaki odasına gitmek yerine asansör görevlisine kendisini sorgu odasına indirmesini emreder:

“Rutubet kokusunun hâkim olduğu katta demir kapı iniltiye benzer bir ses çıkararak açılır. Genelkurmay, askerlere selam vererek ilerlerken demirden parmaklıkları öfkeden geçit vermeyen, dar, yüksek pencere, etrafa dağılmış kollu ve tekerlekli madeni aletlere bakılınca ilk anda spor salonunu andıran geniş bir odaya ulaşır. Odada; gözleri kapalı, elleri kalın bir iple tavandan sarkan halkalara bağlanmış, şiş yüzünde gözleri kanlanmış, dudağı patlamış, bedeni yara bere içinde bir adamın karşısında dikilen dört muhbirle, masa başında oturan yüksek rütbeli bir subay vardır. Subay, Genelkurmay Başkanı’nu görünce yerinden fırlar ve selam verir. Aralarında fisiltiliyle geçen konuşmadan sonra, sesini merhamet dilenircesine inleyerek yükselten adama yönelirler.

Genelkurmay Başkanı Ulvânî, sert bir şekilde sorar:

—Adın ne adam?

— Sesini yükselt duymuyorum!

¹⁸ Alâ el-Asvânî, (2018). *Cumhûriyye Kenne*, Beyrut: Dâru’l-Edeb, s. 9.

¹⁹ Aynı eser, s. 11.

—
— *Daha fazla bağırmıyorum.*”

Muhbirler kalın bir sopayla adama vurmaya devam ederken, Ulvânî sesini yükseltmesini emreder. Her seferinde daha fazla bağırmaaya çalışan adam sonunda hıçkırıklara boğulur.²⁰ Bu defa muhbirlere durmalarını emreden Genelkurmay Başkanı; “*Dinle! Evine çocuklarına dönmek istiyorsan konuş, yoksa seni öldürene kadar döyer sonra buraya gömeriz. Kimse senin nerede olduğunu bilmez.*” sözleriyle onu tehdit eder. Hiçbir şey bilmiyorum diye cevap veren tutuklunun organına elektrik vermek de işe yaramayınca sıra onu karısıyla tehdit etmeye gelir:

“*Genelkurmay Başkanı kükreyen sesiyle:*

“*Karın Merve burada. Allah’a yemin olsun ki konuşmazsan askerlerim gözünün önünde ona tecavüz eder.*” diye bağırdı.

Adam çığlık attı:

— *Bu büyük günah!*

Genelkurmay Başkanı’nın işaretiyle muhbirler koşarak, elbisesi yırtılmış, saçları dağılmış yüzünde darbe izleri olan bir kadın getirdiler. Kadın bağırdıkça muhbirler onu dövüyordu. Karısının sesini tanıyan adam çığlık attı. “O benim namusum!”

*Genelkurmay Başkanı emir verdi. “Soyun onu !”*²¹

Yazar, Hâlid Saîd’in²² öldürülmesinden sorumlu polisin cezalandırılması için protestoların arttığı, işkence yaparken çekilmiş bir polis videosunun internette dolaştığı günlerde, askeri idarenin, devletin güvenliği gerekçesiyle insan onurunu ve dinî esasları hiçe sayan tavrını eleştirerek başladığı romanında, din, adalet ve insan hakları kavramlarını sorgulamaya roman boyunca devam eder.

Güvenlik sebebiyle arttırılan istihbarattan, kızı Dâniye’nin, Hâlid Saîd’in annesine taziyeye gittiğini ve söz konusu videoyu Facebook sayfasında paylaştığını öğrenen Genelkurmay Başkanı hayal kırıklığına uğrar. Dâniye’nin bu tavrında Ulusal Değişim Derneği üyesi sınıf arkadaşı Hâlid’in etkisi büyüktür.

Dâniye okuldan dönünce Şeyh Şamil’in o gün evde tertip edilen sohbetine katılmayarak odasına çıkar. Genelkurmay Başkanı eve gelir gelmez, gün boyu zihnini meşgul eden bu haberi sorgulamak için, kızının yanına giderek onunla konuşmak ister:

“— *Neden Şeyh Şamil’in dersine katılmadın?*
— *Hep aynı şeyleri söylüyor.*

²⁰ Aynı eser, s. 13.

²¹ Aynı eser, s. 15.

²² İskenderiye’de bir internet kafede, uyuşturucu satan polislerin videosunu internette paylaşmak isteyen Hâlid Saîd adlı genç kendisini tutuklamak isteyen polisler karşı direnmiş, sokak ortasında feci bir biçimde dövüldükten sonra karakolda gerekli tıbbi müdahaleyi alamadığı için hayatını kaybetmiştir. Kısa sürede Hâlid Saîd’in cesedinin fotoğrafları sosyal paylaşım sitelerinde yayılmış ve büyük tartışmalara neden olmuştur. İnternette 19 Temmuz 2010’da kurulan We are All Khaled Saîd sayfası katılımcıları diğer birçok sivil toplum hareketi ile birlikte Mısır’da Polis Günü olarak kutlanan 25 Ocak tarihinde polis şiddeti başta olmak üzere Mübarek rejiminin hukuksuzluklarını protesto etmek amacıyla büyük bir gösteri düzenlemiştir.

- Şey Şâmil büyük bir İslam âlimidir, ona saygı göstermelisin.
- Saygı gösteriyorum ama aynı fikirde değilim.
- Nedenini öğrenebilir miyim?
- Şeyh Şâmil, İslam'ı örtüye, namaza, oruca indiriyor. Hiçbir zaman insanların gerçek sorunlarıyla ilgili konuştuğunu duymadım.
- Din adamının görevi insanlara dini öğretmektir.
- Bir din adamı, gözünün önünde işlenen bir zulme ses çıkarmayıp susuyorsa o, zulme ortak olmuş demektir.
- Ulvânî, öfkeyle gözlerini kızına dikerken “Düşüncelerin çok değişik.” dedi.
- Düşüncelerimi açıklamamı siz istediniz.
- Konu düşüncelerinin ötesinde... Kabul edilemez şekilde davranıyorsun.
- Ne yaptım?
- Facebook sayfanda polisi suçlayan videoları paylaşıyorsun.
- Siz beni mi kontrol ediyorsunuz?
- Sustu, sitemkâr bir surette babasına baktı ve “Beni kontrol etmek yerine ne yaptığımı sorsaydınız söyledim. Bana kendime güvenmeyi siz öğrettiniz.”
- Elbette kendine güven Dâniye, fakat bu benim işim. Vatanımızı korumak zorundayım. Polise zarar veren bu videoları paylaşanları takibe aldık. Maalesef sonunda bunlardan biri olduğunu öğrenmek beni çok şaşırttı.
- Suçsuz insanlara eziyet eden bu subayların videolarını Facebook'ta yaymak onların mahkemeye sevk edilmesini sağlayacak.
- Binlerce polis gece gündüz çalışıp Mısır'ı korumak için şehit oluyor. Bir ya da iki kişinin hatası hepsini suçlu durumuna düşürmez.
- Eziyet hata değil, bir suçtur. Ayrıca gerçeğin ortaya çıkması kimseye zarar vermez. Asıl, halka eziyet eden bu kişilerin cezasını çekmemesi polise zarar verir.
- (...)
- Dâniye: - İslam bana hakkımı savunmayı öğretiyor.”
- İslam, fitne ölümden daha kötüdür diyor.
- İslam insanı yüceltti ve onu küçük görüp eziyet etmeyi yasakladı.
- Bütün bunlar Avrupa Birliği'ne bağlı İnsan Hakları Teşkilatı'nın sözleri. Kim demiş İslam eziyeti yasakladı diye? Dayak, recm ve el kesmek işkence değil mi? İslam gerektiğinde işkenceye

hatta ülkenin selameti için öldürmeye de izin veriyor. Sen tâzir²³ nedir, biliyor musun? Tâzirdede hâkimin şüpheli hakkında hüküm verip, verdiği hükmü uygulama yetkisi vardır. Yani; bazı fıkıhçılara göre, hâkimin toplum düzenine tehdit olarak gördüğü durumlarda dayak, hapis ve ölüm cezası uygulama yetkisi vardır. Konuşmadan önce dini iyice öğren.”²⁴

Dâniye, daha sonra Hâlid'e bu cezalar hakkında düşüncesini sorduğunda Hâlid; İslam'ın temel ilkelerinin adalet, eşitlik ve hürriyet olduğu, İslam hukukunda bin sene önce tatbik edilen bu cezaların uygulanması hâlinde adaletin gerçekleşmeyeceği şeklinde cevap verecektir:²⁵

“Şeriat, Rabbimizin hükümleridir. Fıkıh (hukuk) ise hâkimlerin tatbik yöntemi. Şeriat ilahidir. Fıkıh ise insanın ürünüdür. Yıllar önce yaşamış fıkıh âlimlerinin görüşlerini uygulamaya devam edemeyiz, şeriatı yaşadığımız çağa göre yorumlamamız gerekir. (...) Tâzir cezası bin sene önce faydalı olmuş olabilir ancak onu artık tatbik edemeyiz.”²⁶

Bir yanda Hâlid'in söyledikleri diğer yanda babasının sözleri arasında kaybolan Dâniye, Hâlid'le her buluşmasında onunla tereddütleri üzerine konuşurken, yazara, makalelerinin de ana fikri olan düşüncelerini okuyucuyla paylaşma fırsatı verir. İslam'da, ibadet kadar ahlâkî değerlerin de ihmal edilmemesi gerektiğini düşünen yazar, bunu Hâlid'in şu cümleleriyle ifade eder:

“—Ben namaz kılıyorum, oruç tutuyorum, Allah'ın emirlerini yerine getirmeye gayret gösteriyorum. Fakat gerçek dinin ne inandıklarım ne de yaptıklarım olduğunu düşünüyorum. Din amaç değil erdemli bir yaşantıyı öğretmek için araçtır. Rabbimizin, kıldığımız namaza, tuttuğumuz oruca ihtiyacı yok. Biz nefsimizi terbiye etmek için yapıyoruz bütün bunları. İslam ne din adamlarının hep sandığı şekil ve ibadetten, ne de ihvanın inandığı gibi iktidara vesileden ibarettir. İslam bizi daha fazla insan yapmazsa ne onun ne bizim bir kıymetimiz olur.”²⁷

Ulusal Değişim Derneği faaliyetlerine katılan Hâlid, devrim için toplumsal hareketliliğin sağlanmasına çalışırken, çimento fabrikasında şoför olan babasının bu faaliyetlerden haberi yoktur. Şoförü olduğu İtalyan- Mısır ortaklığı fabrika, işçilere vaat ettiği kârı zarar ettiği gerekçesiyle keserken, işçi sendikasına seçilen Kefâye Hareketi üyesi Mâzin, bir yandan ülke genelinde devrim hazırlıklarına destek verip diğer yandan işçilerin hakkını savunmaya çalışır. Esasen çimento fabrikası müdürü İsmâ Şa'lân, komünist örgüt çatısı altında rejime muhalif çalışmalarından ötürü uzun yıllar hâpiste kaldıktan sonra, bütün halkın desteği olmadıkça Mısır'da hiçbir şeyin değişmeyeceği düşüncesiyle rejimle uzlaşma kararı almıştır. Mâzin'in avukat olan

²³ Had ve kısas cezaları dışında yöneticinin veya hâkimin takdirine bırakılan cezadır. Tazir suçlarına uygulanacak cezanın şekli ve miktarı zamanın ve toplumun şartları göz önüne alınarak İslâm hukukçularına bırakılmıştır.

²⁴ Asvânî, *age*, s. 55-60.

²⁵ Aynı eser, s. 106.

²⁶ Aynı eser, s. 106-107.

²⁷ Aynı eser, s. 99.

babasıyla hapisanede birlikte kalan İsam, bu konudan uzak durması için Mâzin'i uyarırsa da o, işçi hakları ve ülke menfaati için çalışmalarına devam eder.

Romanda Esmâ karakteri çocukluğunda zamanının çoğunu komünist dedesiyle geçirdiği için düşünceleri onun tesirinde şekillenmiş, babası Suudi Arabistan'da çalıştığından annesiyle birlikte yaşayan, Kefâye örgüt toplantılarına katılarak devrim hareketinde yer alan bir öğretmendir. Bu toplantılarda tanıştığı Mâzin ile yazışmaları sırasında ülke meselelerine dair fikir alışverişleri okuyucuya devrimin anatomisi hakkında bilgi verir.

Bir kız lisesinde öğretmenliğe başlayan Esmâ, başörtüsü takmadığı için müdür ve öğretmenler tarafından baskı görürken, öğrencilerin sınıf geçmek için özel ders almaya mecbur bırakılmasından şaşkına döner. Sınıfta yeteri kadar ders anlatmayarak öğrencileri özel ders ya da özel kursa mecbur eden öğretmenlere göz yuman okul idaresi, hiçbir şekilde ders alamayacak kadar fakir öğrencilerin okulla ilişkisinin kesilmesine neden olur. Bu durumla mücadele eden Esmâ, eşarp takmayarak öğrencilere kötü örnek olduğu gerekçesiyle soruşturma geçirir. Bütün gayretiyle öğrenciye dersi derste anlatmaya çalıştığı hâlde, velilerin desteğinden mahrum kalmak onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Zaten romanın ana fikri olan Mısır halkının değişimi desteklemediği tezinin altı bu olayla bir kez daha çizilir.

25 Ocak tarihinden itibaren devam eden eylemlerde polisin şiddet kullanarak halka karşılık vermesi, rahatından ödün vermeyen, Mısır literatüründe "hızbu'l-kanepa" koltuk grubu olarak adlandırılan insanlardan birçoğunun da vicdanına dokunmuştur. Bunlardan biri olan 55 yaşındaki Kıpti Eşref Veysâ, Fransız Lisesi ve Amerikan Üniversitesi mezunu karısı Macide'yle yaptığı başarısız evliliğin ve bir oyuncu olarak işinde hayal ettiği başarıyı elde edememenin getirdiği mutsuzluğu esrar içerek bastırmaya çalışır. Zina gerekçesi dışında boşanmanın yasaklandığı dinî inancı nedeniyle, evliliğinde yaşadığı sahteliği, kadın-erkek ilişkisi zemininde genel bir çizgiye oturtacağı bir kitapta kaleme almaya karar verir. Din ve gelenekler kadını cinsel anlamda erkeğin gözünde kutsarken, bu kutsallığa yalnız evlilikle temas edebilen erkeğin evlilikten sonra da devam eden çilesini gayri meşru yollarla giderebileceği şeklinde bir öğreti geliştiren Eşref Veysâ bu konuda hizmetçi ile ilişkiye girme tüyolarını okuyucuyla paylaşır.

Yazdıklarını tecrübe ile test etmek isteyip de hizmetçileri İkrâm ile başladığı cinsel doyum, zamanla ruhsal doyuma da ulaştınca kadın-erkek ilişkisinde denkliğin maddiyattan ziyade manevi uyumla olacağı sonucuna varır.

Fakir bir ailenin kızı olan İkrâm küçük yaşta babası tarafından para karşılığı birkaç kez evlendirilmiş, ayaş bir adam olan son eşi, kızına ve kendisine bakmadığı için çalışmak zorunda kalmış saf, iyi niyetli bir kadındır. Eşref Veysâ'dan hiçbir şey talep etmeden onun yaşattığı hazzın karşılığını daha fazla itaat ve hizmetle vermeye çalışırken, zamanla cinsellikten hayat arkadaşlığına dönen ilişkileri, karısının Tahrir Meydanı'na yakın evlerinde kendini güvende hissetmeyerek evden ayrılmasından sonra karı koca hayatına evrilir.

Tahrir Meydanı'ndaki göstericileri gaz bombası ve ateşle dağıtmaya çalışan güvenlik güçlerinden kaçan Esmâ'nın, evine sığındığı Eşref Veysâ ile devrimin amacına yönelik aralarında geçen konuşma, Veysâ'nın hayatını değiştirir. Evin altındaki boş daireyi devrim karargâhı olarak gençlere açan Veysâ, İkrâm'ın

hazırladığı yiyecekleri devrimci gençlere dağıttığı gibi plan oluşturma ve uygulama konusunda onlarla iş birliği yapar. Eşref Veysâ hayatın anlamına dair çıktığı bu yolculukta sevgi, amaç, inanç, fedakârlık gibi değerlerle buluşurken roman içindeki hikâyesi devrimin geniş yelpazesine işaret etmesi açısından önemlidir.

Romanda devrimin sonuçlarına dair yazarın tezini Eşref Veysâ'nın, Kefâye Hareketi, Ulusal Kurtuluş Cemiyeti, komünist guruplar, 20 Nisan Hareketi ve Ultralardan oluşan katılımcılarla karargâh olarak tesis ettiği dairede yaptığı toplantıda konuşulanlardan anlıyoruz:

“Bu devrime giriştiğimizde kolay olmayacağını, bu yolda kurban vereceğimizi biliyorduk. Eski nizam hâlâ teslim olmadı. Sadece yoluna devam edebilmek için Mübarek'i kurban etti. Şu anda ihvanla anlaşılan Askerî Meclis'e karşı savaşıyoruz.”

Devrime karşı yapılan plan artık ortada... Polisin sahadan çekilerek emniyet boşluğunun oluşturulması, hapisanelerin boşaltılarak suçluların sokağa saliverilmesi, bütün bunların yanında basın yoluyla devrimin ve devrimcilerin karalanması... Televizyonda her gün bizi ihanetle itham eden, kendi çıkarlarına hizmet için Batı'nın eğittiği satılmışlar olmakla suçlayan haberler, videolar, konuşmalar yayımlanıyor. Elbette valiliğe suç duyurusunda bulunduk ve bütün bunların yalan olup olmadığının incelenmesini istedik. Fakat dilekçemiz sümen altı edildi. Bu şekilde zemin hazırlandıktan sonra kıyım geçtiler. Mass Büro olayları²⁸ Kıpti devrimcileri hedef almıştır. Kameraların gözü önünde zırhlı araçlarla Kıptileri ezdiler. Bütün bunlar onların devrimci ruhunu öldürmek içindi. Bana göre bu katliam devam edecek. Askerî Meclis devrime iştirak eden her grubu hedef almış durumda.”²⁹

Askerin devrim karşıtı söz konusu eylem planı Mübarek'in yönetimi bıraktığını ilan ettiği gün, devlet yanlısı katılımcıların hazır bulunduğu toplantıda açıklanmış, Ulvânî katılımcılardan imkânları nispetinde bu plana destek vermelerini istemiştir:

“Yapılacak çok fazla iş var ve hepsi çok fazla emek ve para istiyor. Mısır'ı içeriden yıkmak isteyenlerin başlattığı hakiki bir savaşa karşı karşıyayız. Bu şartlarda Facebook'ta yayılan videolarla Mısır halkının kafalarının karıştırılmasına müsaade edemeyiz. Vatansaver iş adamlarından halkın bu konuda bilinçlendirilmesine yardımcı olmalarını istiyoruz.

Genelkurmay düşüncelerini düzene sokuyormuşçasına sustu. Sonra iş adamlarına bakarak konuşmasına devam etti: Size iş birliği

²⁸ 4 Ocak 2012 tarihinde Asvan'da ruhsatsız bir kilisenin valilik tarafından yıkılmasını protesto için sokaklara çıkan dört bin Hıristiyan Kıpti Enformasyon Başkanlığı'nın ve Mısır televizyon binasının bulunduğu Mass Büro bölgesinde güvenlik güçleri ile çatışmış 24 kişinin öldüğü olaylarda 250'den fazla kişi yaralanmıştır. Hıristiyan protestocuların gösterisine çok sayıda Müslüman destek verirken Müslüman ve Hıristiyanların güvenlik güçlerine ve baltacı denilen suç guruplarına karşı beraber çatıştıkları kaydedilmiştir.

²⁹ Asvânî, *age*, 424-425.

yapacağınız arkadaşlarınızla basın yayın organları açma sorumluluğu veriyoruz. Televizyon kanalları, radyo, gazete, internet siteleri açmalıyız. Devlete karşı düzenlenmiş bu komplonun başarıya ulaşmaması için Mısır halkının bilincini artırmalıyız. Bütün bu projeler sizi mali bir yükün altına sokacak fakat vatani kurtarmış olacaksınız. Bir an önce işe koyulacağınıza inanıyorum.”³⁰

Devrik Cumhurbaşkanı'nın ailesiyle sıkı ilişkiler içinde olan iş adamı Hacı Muhammed Şinvânî televizyon kurma işini üstlenir. Güvenlik güçlerinin önerdiği sanatçı ve çalışanlardan oluşan kadroda yer alan Nûrhân karakteri, Mısır basınında baştan beri devlet yanlısı tutumuyla tanınan bir şahsiyettir. İkinci evliliğini İsmâ Şa'lan'la yapan bir çocuk annesi Nûrhân, evliliklerinde kendini güvence altına almayı ihmal etmeyen, akıllı bir kadındır. Devrim sonrası çalışmaya başladığı yeni kanalda, hâlihazırda iki karısı bulunan kanal patronuyla evlenmek istemiş boşanmaya razı olmayan kocası askeriye tarafından tehdit edilmiştir. Yazar, dinine bağlı bir hanım imajıyla erkekleri baştan çıkararak Nûrhân'ı ironi içeren cümlelerle eleştirirken bu ikiyüzlülükle eşleşen yalan haber yapmadaki maharetini aynı cümlelerle hikâye eder. Yeni kurulan haber kanalında, yapımcısı ve sunucusu olduğu “Nûrhân'la Beraber” haber programına konuk olarak davet ettiği üniversite hocaları, fikir adamları ve strateji uzmanları, devrimin Amerika ve İsrail iş birliğiyle düzenlenmiş bir komplo olduğunu ilmî delillerle teyit ederler. Nûrhân her programı, kameraların yakın markaja aldığı güzel yüzünde beliren müteessir ifade ve mütevazı bir ses tonuyla yaptığı “Allah'ım, Mısır'ı güvenli bir ülke yap onu kötü ve hain insanlardan koru!” duasıyla bitirir.

Bazen, program sonunda ekranda isimler geçerken, güzel gözlerinden dökülen bir damla yaşı çıkardığı renkli mendiliyle sildiği de olur. Bütün konuklar güvenlik güçlerinin önerdiği kişiler olsa da Nûrhân yaptığı eklemelerle programı zenginleştirmeyi becerir. Kendi yazdığı ve sevimli yüzünde üzgün ifadeyle okuduğu aşağıdaki cümleler kamuoyunda o bölümün en fazla ses getirmesine neden olur:

“Bismillahirrahmanirrahim...(.....) Bu akşam kimliğinin açıklanmaması şartıyla programımıza katılmaya razı olan ilginç bir şahsiyeti misafir ediyoruz.

Nûrhân yerinden kalktı. Misafirin oturduğu tarafa giderken kamera çekimdeydi. Tanınmaması için misafir bayanın yüzü gölgelenmişti. Nûrhân kızın yanına oturdu ve konuşmaya başladı.

(.....)

— Neden programa katılmak istediniz?

— Vicdanım beni buna mecbur etti. Benimde iştirak ettiğim Mısır'a karşı planlanmış bu komplonun ne derece büyük olduğunu halka anlatmak istedim.

— Bunlar çok tehlikeli sözler... Devam edin lütfen.

— Ben ve bütün özgürlük yanlısı gençler yabancı güçler tarafından satın alındık.

(.....)

³⁰ Aynı eser, s. 208.

— *Sırbistan ve İsrail'e gittik. Yönetimin düşürülmesi için gösteri yapmak üzere eğitildik. Bunun karşılığında yüklü bir miktar para aldık.*

...

— *Tam olarak niçin eğitildiniz?*

— *Facebook ve Twitter yoluyla kamuoyu oluşturmak, gösteri düzenlemek, güvenlik güçlerini çökertmek, devletin düşürülmesine neden olacak bütün faaliyetler için.*

...

Kadın, "Yeterince küçük düştüm." diye çığlık attı ve hıçkırıklara boğuldu. Kamera, yüzünde aldatılmışlıktan şaşkına dönmüş bir ifade beliren Nûrhân'a döndü:

— *Bütün bunları tavsif edecek bir ifade bulamıyorum.*

Onlardan kendinizi koruyun. Ey Mısır halkı bunların hepsi hain! Rabbim, Mısır'ı onların şerrinden koru!

Program sonunda Nûrhân konuk kadınla birlikte, yüzünden memnuniyeti okunan operasyon subayının yanına gitti. Görevli kadına dönerek "Bravo, Mina harikaydın!" dedi. Kadın tesettüre uygun şık bir elbise giymiş zayıf yapılı biriydi. Hareketli bir gösteriden çıkmış oyuncu gibi sık nefes alıp verirken güvenle başını salladı. Sonra subay Nûrhân'a dönerek "Vatanseverliğiniz için size teşekkür ederim Nûrhân Hanım." dedi."³¹

Askerin devrimi baltalama çabası karşısında ümitsizliğe kapılan devrimci hareket, şehrin muhtelif semtlerinde kurduğu çadırlarda tutuklu göstericilere işkence edildiğini belgeleyen videoları halka izletmeye başlar. Eylemciler askeri müdahaleye karşı güvenliği sağlamak için Ultralar³² adı verilen gruptan destek alırken beklenmedik bir anda halkın tepkisiyle karşılaşmaları devrimi sorgulamalarına neden olur.

Devrim sonrası demokratik yapılanmanın bir an önce gerçekleşmesi için sokağa dökülen göstericiler arasında yer alan Hâlid'i taammüden öldüren subayın mahkemede berat etmesi, Mısır'da hala hiçbir şeyin değişmediğini gösterir.

Gösterilerde tutuklanan Esmâ, devrimi kimin için yaptıklarını sorgulamaya başlar. Askerler tarafından cinsel tacize uğrayıp şiddet gördüğü için hastanede tedavi görmüş, serbest bırakılınca İngiltere'de yaşayan akrabasının yanına giderek geri kalan hayatını orada geçirmeye karar vermiştir. Mâzin'e yazdığı mektupta gitme sebebini şu şekilde açıklar:

³¹ Aynı eser, s. 374-377.

³² Ortadoğu topraklarına 19. yüzyılın sonunda ayak basan futbol, bölgenin tarihinde önemi bir rol oynamış; sömürgecilik, milliyetçilik, kadın hareketi, şehirleşme, sanayileşme, devlet inşası, küreselleşme ve siyasal ayaklanma süreçleri ile sürekli olarak iç içe geçmiştir. Bkz. Alon Raab, (2012). "Soccer in the Middle East: An Introduction. Soccer & Society", *Soccer & Society*, 13 (5-6), s. 619-638. Takım tarafgirliğinin üst sınırı olarak ifade edilebilecek olan Ultralar devrime destek vererek siyasal bir oluşum gibi hareket etmiştir. Ultra'lar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Burak Özçetin, Ömer Turan, (2015). "Kahire'den İstanbul'a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler", *Mülkiye Dergisi*, S: 39 (2), s. 115-146.

“Düşün; yüzüm morluklar içinde, sağ kolum alçıda, zorlukla yürürken İngiltere’ye seyahat ettim. Her tarafım ağrıyordu. Kafam o kadar karışık ve dalgındı ki havaalanında kendimi rüyada sanyordum. Uçakta ağrılarım iyice arttığı için ağrı kesici aldım. İngiliz hostes havaalanına durumu bildirmiş olacak ki, İngiltere’ye vardığımda bana tekerlekli sandalye ve doktor gönderdiler. Bir hostes işlemlerin tamamlanmasında bana yardımcı oldu. Ben onlardan hiç bir şey talep etmediğim hâlde, yaralı olduğumu, acı çektiğimi gördükleri için yardım ettiler. Düşün, beni muayene eden İngiliz doktor kulağıma ‘Her şey yoluna girecek, bu yaşadığın son kötü kaza olacak’ dedi. Beni rahatlatmak için söylediği bu sözleri duyunca hıçkırıklara boğuldum. Ona, bunun kaza olmadığını bunları bana Mısır askerinin yaptığını söylemek istedim.

(.....)

İnan bana Mâzin, ben bunların bize yapacaklarından korktuğum için kaçmadım. Hakikati fark ettiğim için ülkemi terk ettim. Askerleriyle birlikte bana tecavüz eden subay sonunda, ‘Anladın mı Esmâ, sen hiçbir şeysin dedi.’ Gerçek bu Mâzin ‘Ben hiçbir şeyim. Sen hiçbir şeysin.’ Bütün devrimci gençlik ‘hiçbir şey’.

(.....)

Sana şunu söylemeliyim: Kendimi aldatmayacağım. Mısır halkı basından, etkilenmek istediği için etkilendi. Onların büyük bir kısmı baskıdan memnun. Yolsuzluğa o kadar alıştılar ki artık onun bir parçası oldular. Kendileriyle yüzleşmekten korktukları için devrime basından beri karşı çıktılar. Basın da bunun için onlara malzeme verdi. Mısırlılar cumhuriyetle yönetiliyormuş gibi yaşıyorlar. Çünkü onlar hakikatmiş gibi gözüken yalanlara alışmışlar. Dinî âdetleri yerine getirerek dindarmış gibi gözüküyorlar. Gerçekte ise ikiyüzlü onlar. Mısır’da her şey hakiki gibi görünüyor. Sahte seçimle işbaşına geldiği hâlde, halkın hakkıyla kazanmış gibi tebrik ettiği Cumhurbaşkanı’ndan, hakkını gasp edip aşağıladığı hâlde babamın övmeye devam ettiği patronuna, kötünün en önde gideni olduğu hâlde öğlen namazı için eğitimi durduran okul müdürüne, hatta özel ders almadıkları için fakir öğrencileri hor gören dindar, tesettürlü öğretmenlere kadar her şey yalan. Mısır’da devrim dışında her şey yalan.... Sadece devrim gerçek olduğu için, devrim onların kötülüklerini ortaya çıkaracağı için onu istemiyorlar. Sahte cumhuriyet ülkesi Mısır... O’na hakikati sunduğumuz için içtenlikle bizden tiksindiler. Bana ‘hiçbir şeymişim’ gibi davranan bir ülkede yaşamayı kabul etmediğim için ülkeyi terk ettim.”³³

Devrim sonrası askeriyenin el koyduğu çimento fabrikasında grev yapan işçiler, fabrikayı kendileri yönetip haklarını aldıktan sonra kalan kârı şirkete ödeme hususunda uzlaşırlar. İşçiler fabrikayı kâra geçirmek için gece gündüz çalışırken, askeri idarenin İtalyan ortaklarla yaptığı plan doğrultusunda, kamyonların Baltacı

³³ Asvânî, *age*, s. 508-511.

denilen terör örgütü tarafından kaçırılmasıyla fabrika kapatılır. İşçiler fabrika sahipleriyle yaptıkları yeni anlaşmada başlarına gelen bu musibetten sorumlu tuttıkları sendika başkanı Mâzin'i saf dışı bırakırlar. Ertesi gün tutuklanan Mâzin hapishanede işkenceye maruz kalırken, askerlerin kadın tutuklulara cinsel istismarda bulunduğu da şahit olur. İsmâ Şa'lân kefaletle salıverilmesi için uğraştığı Mâzin'e şu nasihatte bulunur:

“Ülkede hâkim ya da savcı olduğuna inanma. Mısır'ı güvenlik güçleri yönetiyor. Onlar da sizden sonsuza kadar kurtulmak istiyor. Salıverilir verilmez ülkeyi terk etmelisin. Vize almak için sana yardımcı olacağım. Çıkar çıkmaz hangi ülke olursa olsun Avrupa'ya git.”³⁴

Romanda; başarısızlıkla sonuçlanan halk hareketi, bu hareketin planı, denklemi; toplum, hükümet, asker bazında yaşanan süreç, gerçek olaylarla zenginleştirilmiş hikâyelerle anlatılırken, okuyucu devrimin gerçek kahramanlarıyla tanışarak basına yansıyan başlıkların satır aralarına gizlenmiş duygulara şahit olur. Ülkenin siyasi ve sosyal içeriğinin formüle edildiği romanda Orta Doğu toplumlarının bir sarmala dönen demokrasi çıkmazını açıklamak için oldukça fazla ipucu mevcuttur.

Sonuç

Modern Mısır Edebiyatına 1940'lı yıllarda hâkim olan realist bakış açısıyla, ülkenin içinden geçtiği sosyal ve siyasi süreçleri makale ve romanlarında gündem eden Alâ el-Asvânî'nin *Sahte Cumhuriyet* adlı romanı, Tunus'ta fitili ateşlenen değişim rüzgarının Ortadoğu'ya yayılan örneklerinden biri olan, 2011 Mısır özgürlük hareketini konu edinmektedir. İktidar ve halk cephesinden seçtiği karakter kadrosuyla okuyucuya tarihi yerel ağzılardan dinleme fırsatı veren yazar, romanda duru bir dil kullanmış, fasih Arapça yanında bazı konuşma cümlelerinde yerel ifadelere de yer vermiştir.

Olay kahramanları Mısır toplumunun siyasî ve dinî eksenli toplum örgütlenmesinde sivil halkı da ihmal etmeyecek şekilde karakterize edilmiş tiplerinden oluşur. Bunlar; Millî Güvenlik Teşkilatı mensupları, siyasi parti üyeleri, gençlik hareketi oluşumları, dinî gruplar, sosyal medya, değişik meslek gruplarından toplumun devrime karşı duruşunu temsil eden tiplerdir.

Mısır'ın hassas dengeler üzerine oturan siyasi açmazı, devrim sürecinde eylemcilerin duygu ve düşünceleri, askerlerin eylemlere müdahalesi, yönetimin devrimi baltalama planı, halkın bu süreçte takındığı tutum, devrimin anatomisini ortaya koyarken yazar gündemin satır aralarında gizli fikri dizini de okuyucuyla paylaşır.

Romanda, din- dindarlık, İslam-Müslümanlık kavramlarını sorgulayan yazar, devletin eylemlerini meşru bir zemine oturtmak için dinî terminolojiyi kullanmasını eleştirirken İslam'ın dinî ritüellere indirgenmesine vurgu yapar. Yönetimin halk için değil halka rağmen varoluş kavgasında demokrasiyi hiçe sayan

³⁴ Aynı eser, s. 499.

tavrını, göstericilere orantısız güçle müdahalesini, medya kanalıyla kamuoyu oluşturmamasını, fakirliği halkı sindirmek için kullanmasını eleştirir.

Mısır edebiyatında siyasi fon üzerinde yazılan realist romanların ortak özelliği olan devletin tutuklulara işkence yapması ve adil olmayan seçim şartları bu romanın da eleştiri konusudur. Dinî ve siyasi oluşumların fikir ayrılıklarını bir yana bırakarak devrimin başarısına odaklanması, farklı unsurlardan oluşan toplumun bu çerçevede bir araya gelmesi bu romanların ortak özellikleri arasında sayılabilecekken, dördüncü kuvvet olarak medyanın gücüne yapılan vurgu, iktidarın yanıltıcı yayınlarla kamu desteğini almaya yönelik tutumu 21. yüzyıl realist romanlarda gördüğümüz eleştiri unsurudur.

Romanda yazar, amaç edindiği sorgulayıcı tutumunu besleyecek şekilde oluşturduğu sahnelerde, yorumu okuyucuya bırakarak dinî ve millî çelişkilere dikkat çekmekle yetinir. Karakterlerin birbirinin içine geçmiş hayatları farkındalık ve alışkanlık ikileminde devam ederken alışkanlıkların oluşturduğu koyu fon farkındalığın netliğini artırır.

Roman “halk istemedikçe Mısır’da hiçbir şeyin değişmeyeceği”, “dinî ritüellerin gerçek İslam’a gölge düşürdüğü”, mesajı ana fikri oluştururken, rejimin İslam kisvesi altında adalet ve insan şerefini hiçe sayan işkenceyi meşrulaştırması eleştirilmiştir.

İslamî değerlerin salt şekilsel formlara indirildiği, dinî söylemlerle adalet ve hürriyet kavramlarına farklı anlamlar yüklenerek devletin otoritesinin pekiştirildiği bir dönemde, insan-devlet ilişkisini Kur’an-sünnet eksenli bir zeminde değerlendirmeye yönelik verdiği mesajlarla roman oldukça önemli bir misyon yüklenmiştir.

Romanı sosyolojik bakış açısıyla ele alan bu çalışma Mısır sosyal ve siyasi hayatına ışık tutan cümleleri özetlemek yerine çeviri yaparak alıntılama ile henüz Türkçe çevirisi bulunmayan romanın araştırmacıyla buluşmasını hedeflemiştir.

Kaynakça

Allen, Roger. (1982). *The Arabic Novel a Historical and Critical Introduction*. New York: Syracuse University Press.

el-Asvânî, Alâ. (2018). *Cumhûriyye Kenne*. Beyrut: Dâru’l-Edeb.

Ataman, Muhittin. (2006). “Değerler ve Çıkarlar: ABD’nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Unsurlar ve İlkeler”, *Ortadoğu Yıllığı*, Ed. Kemanl İnat ve Muhittin Ataman, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, s. 401-431.

Bekiroğlu, Edip Asaf, Kurt, Veysel (2015). “Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi” *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), s. 1-36.

Çelik, Emine Güvenilir. (2016). “Küresel ve Belgesel Sistemde Devlet ve Devlet dışı Aktörler”, *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Bursa: Dekupe Yayıncılık, s. 174-204.

Demirtaş, Erdem. (2017). *Ortadoğu’da Devlet ve İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Escarpit, Robert. (1993). *Edebiyat Sosyolojisi*. Çev. Ali Türkay. İstanbul: Remzi Kitapevi.

es-Seyyid, Şefî. (1967). *İtticahâtu'r-Rivâyeti'l-Arabiyye fi Mısır Münzü'l-Harbi'l-Âlemi es-Sanî*. Kahire: Dâru's-Şurûk.

Karpat, Kemal. (1962). *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Moran, Berna. (2016). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marsot, Afaf Lutfi al-Sayyid. (2010). *Mısır Tarihi*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Raab, Alon. (2012). "Soccer in the Middle East: An Introduction. Soccer & Society", *Soccer & Society*, 13 (5-6), s. 619-638.

Turan, Ömer. (2015). "Kahire'den İstanbul'a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler", *Mülkiye Dergisi*, S: 39 (2), s. 115-146.

Yalar, Mehmet. (2009). *Arap Edebiyatına Giriş*. Bursa: Emin Yayınları.

Online Kaynaklar

https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1 Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019.

<https://www.ajjazeera.com.tr/haber/kronoloji-mısırdadevrimdendarbeye>

Erişim tarihi: 10 Mart 2019.

https://www.bbc.com/turkçe/haberler/2011/05/110508_eqypt

Erişim tarihi: 10 Mart 2019.